

Van den Brabers conclusie, die luidt dat zij op grond van haar drie *case studies* een 'substantieel deel' van 'de vooroorlogse mecenaatscultuur' heeft blootgelegd, is dan ook beslist voorbarig. Mede door de afwezigheid of ontoegankelijkheid van bronnen blijft in veel gevallen onduidelijk wat de betreffende mecenas of het VVL-ondersteuningsfonds precies heeft bijgedragen aan het werk van een auteur of aan het literaire veld als geheel. Haar brede, culturele meenaatsopvatting impliceert juist het bestaan van een wijdvertakt netwerk van relaties waarin talloze actoren een meer of minder belangrijke rol vervullen. En bovendien, hoe groot is een 'substantieel deel'? Van den Braber geeft voor geen enkele Nederlandse auteur uit de onderzochte periode een compleet beeld van zijn of haar relatie tot de mecenaatscultuur. Wel biedt haar studie een onmisbaar historisch en theoretisch kader voor nieuw onderzoek over de band tussen meenaat en schrijverschap binnen het Nederlandse literaire veld. En dat is, dunkt me, een zelfs substantiëlere bijdrage.

Ton Brouwers

Naar aanleiding van *TNTL* 118 (2002), *Web* 91-95

N.a.v. Jan Kleinepier, bespreking van E. Tol-Verkuyl: *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. In: *TNTL* 118 (2002), *Web* 91-95.

Repliek

Voor deze interessante bespreking van mijn dissertatie heb ik veel respect vanwege de degelijkheid van de bespreking, de belangstelling voor het onderwerp die eruit blijkt en voor de grondige verwerking van de inhoud van het boek. De bespreking is voor mij interessant, omdat ik het belangrijk vind te weten hoe geïnteresseerde en deskundige collega's reageren op de inhoud van het boek. Mijn boek is immers op te vatten als de theoretische voorbereiding op een *taalgebruiksgrammatica* voor het taalonderwijs, een grammatica die nog moet worden geschreven op basis van de denkbeelden die ik in de dissertatie ontwikkel. Kritische opmerkingen op de inhoud van mijn dissertatie zijn daarom welkom.

Op enkele passages uit de recensie wil ik nader ingaan. Onder de insprinking (*Web* 92) staat: 'Door de inbedding in een situatie of context behoeven niet alle drie de aspecten expliciet tot uiting te komen'. Ik ben van mening dat *in principe* in elke vorm van taalgebruik alle drie de dimensies aan de orde komen, zij het in wisselende verhoudingen en op verschillende manieren. Als er in een uiting in een gesprek geen fraai zinspatroon te herkennen is, is dat juist het opmerken waard: het ontbreken van een 'goede' structuur heeft betekenis voor de interpretatie van de uiting.

De indeling in woordsoorten is op *Web* 93 onderwerp van kritische bespreking. Ik merk daarbij op dat ik in feite de traditioneel onderscheiden soorten woorden orden op grond van hun gebruiksmogelijkheden bij de zinsvorming en bij de vorming van complexe zinnen als onderdeel van een gesprek of tekst als geheel. Het is waar dat ik daarbij probeer de termen te vereenvoudigen, maar de relatie met de traditionele indeling ontbreekt daarbij niet. Men kan gemakkelijk van de ene naar de andere soort benaming overstappen. Ik vind daarom niet dat mijn indeling *een breuk* met de traditie betekent. De poging tot vereenvoudiging komt voort uit de behoefte aan een soberder en waar mogelijk meer semantische terminologie, omdat voor leerlingen de gangbare etiketten vaak te complex zijn (zoals *bijvoeglijk gebruikt betrekkelijk voornaamwoord*). Verder zijn in het bijzonder de woorden uit de derde groep uitsluitend interpreteerbaar in de context of situatie. Anders gezegd: de interpretatie ervan is domeingebonden. Daarin verschillen ze fundamenteel van de woorden in de eerste groep.

Het ene punt waarin mijn woordsoortindeling werkelijk afwijkt, is dat ik de interjecties buiten de woordsoorten houd. Daarin sta ik niet alleen: Overdiep doet het al in 1937 en Droste zet de interjectie ook apart (*Het stiefkind onder de woordsoorten: de interjectie* (Levende Talen 1961, p 495-511). Verder wordt in literatuur op het gebied van T2 de interjectie als *interactionele expressie* eveneens apart gezet, omdat zij geen functie heeft bij de zinsvorming.

In de recensie wordt opgemerkt dat de term *eigenschapswoord* voor bijvoeglijk naamwoord ongelukkig is. Wanneer je ervan uitgaat dat elk woordgebruik gebonden is aan het domein waarbinnen het gebruikt wordt, kan *boze* in *de boze man* eveneens een, zij het kortstondige, eigenschap van de betreffende man genoemd worden. Het is niet een inherente eigenschap, een eigenschap die als het ware zit opgesloten in de eigenschappen die een man volgens de verwachtingen van de taalgebruikers kan hebben, zoals mogelijk in: *de blonde man*. De schrijver van de recensie heeft natuurlijk volkomen gelijk wanneer hij opmerkt dat de terminologie van een grammatica geen werkelijke breuk mag betekenen met de terminologie in woordenboeken en naslagwerken zoals de *ANS*. Mijn woordsoortindeling doet dat mijns inziens ook niet. Van de vereenvoudigde termen kan, indien dat nodig is, gemakkelijk naar de traditionele worden overgestapt. De ordening in drie categorieën is daarvoor geen enkele belemmering. De ordening maakt alleen de aard van de gebruiksmogelijkheden van de woorden duidelijker.

De kritische opmerkingen in de vierde, vijfde en volgende alinea van *Web 93* vragen eveneens om een weerwoord. Het begrip 'formele taalkunde' kan gemakkelijk leiden tot misverstand. Dat begrip wil ik graag vermijden. Ik denk bij 'formele taalregels' niet aan geformaliseerde en universeel geldige regels, zoals de regels waar de generatieve grammatica naar streefde. Het begrip 'formele' regeldeel van het model van mijn taalgebruiksgrammatica (zie p. 440 van mijn boek) heeft betrekking op de algemene taalregels die een taal tot taal maken. Deze regels zijn niet absoluut onveranderlijk, maar gelden wel in een bepaalde tijd als *normen* voor taalgebruikers en deze onbewust gekende regels bepalen de grenzen van wat als *mogelijke zinsvormen* aanvaardbaar is. Wellicht roept de term 'formeel' regeldeel een verkeerde suggestie op. De kritische opmerking bij het begrip *uiting* 'als eenheid van taalbeschouwing' vraagt eveneens om een reactie. Ik denk dat er sprake is van een vergissing. Ik noem *uiting* nergens een eenheid van taalbeschouwing, maar noem *uiting* een (communicatieve) *eenheid* in een gesprek of tekst. Zo'n eenheid kan bestaan uit een interactionele expressie, een zin (ik gebruik expres meestal de term *zinsvorm*), een complexe zin (een uitdrukking die ik niet kan vermijden) of een combinatie van eenheden (mogelijke tekstelementen). Ik baseer mijn opvatting over *uiting* op recente FG-literatuur, zie onder andere p. 62 en p. 384 en volgende van mijn boek. Een dergelijke interpretatie van een tekst-eenheid is ook te vinden bij A.W. de Groot (1964), die overigens spreekt van een *Zinsgestalt*.

Interessant vind ik de opmerking over het ontbreken van de klankleer en de opmerking dat de beoordeling van iemands uitspraak 'een van de belangrijkste aspecten is bij de beoordeling van iemands taalgebruik'. Ik meen dat uitspraak niet tot de essentie van iemands taalbeheersing behoort, evenmin als spelling tot het wezen van taal behoort. Uitspraak verraadt iemands regionale herkomst, of maakt het verstaan lastig, wanneer er gemompeld wordt of slecht gearticuleerd (waardoor bijvoorbeeld verstaan voor doven problematisch wordt), maar schriftelijk kan zo'n mompelaar zich uitstekend weten uit te drukken: hij blijkt een goede taalbeheersing te hebben. Ik verwijs naar het stokpaardje van Jan Stroop (de site van de LVVN) waar de verscheidenheid van het Nederlands (ook de uitspraakverschillen) gevat wordt onder de term *Poldernederlands*.

Een ander punt betreft de morfologische eigenschappen van woorden. Ik breng die onder bij het lexicon. De recensent meent dat ik te weinig aandacht besteed aan morfologische kwesties en hij signaleert een probleem met het geactiveerde lexicon in de kern van het taalgebruiksmodel, 'de eigenlijke taalgebruiksgrammatica'. Ik wil ook over dit punt graag iets zeggen.

In aansluiting bij de bespreking van het model van de FG in hoofdstuk 6, meen ik dat de morfologische regels behoren tot het lexicon, als onderdeel van de collectieve en individuele kennisbestanden van de taalgebruiker. Ik neem aan dat in elke taalgebruikssituatie de taalgebruiker gegevens van diverse aard uit de algemene kennisbestanden selecteert, die samen de interne taalgebruiksgrammatica vormen, een grammatica die is aangepast om aan de behoefte van het moment te voldoen (de voorgestelde grammatica als onderdeel van het model is dus gedacht als domeinafhankelijk). Vandaar dat ik van het *geactiveerde* mentale lexicon spreek. Het is niet gezegd dat daaruit alleen maar betekenissen rollen. Het gaat erom dat die lexicale kennis paraat is of komt die op een moment nodig is of nodig kan zijn. Er is bovendien een voortdurende terugkoppeling mogelijk naar het fonds van aanwezige kennisbestanden. Deze voorstelling van zaken sluit aan bij gangbare psycholinguïstische en semantische literatuur. Morfologie vind ik niet een onbelangrijk onderwerp en aandacht daarvoor zal in een didactische

uitwerking van het boek zeker moeten worden uitgediept – zoals ook aan woordgroepvorming meer aandacht moet worden besteed, meer dan in dit boek het geval is. De beperkingen die mijn boek op dit punt vertoont, zijn het gevolg van de nadruk dat ik leg op de samenhang van conceptueel plan, woordselectie en de vorming van uitingen gegeven de uitgangspunten van het boek. Ik behandel – inderdaad – ook geen intonatiepatronen, maar aandacht voor het begrip *zinsaccent* is te vinden als onderdeel van de bespreking van *relevantie* (p. 200-201) en *focus(accent)*, in het bijzonder op de pagina's 384-390. Zie ook noot 56 op pagina 436.

Ik heb ook enkele opmerkingen bij het commentaar op de beregeling van de vorming van uitingen (Web 94). De nadruk ligt bij de werking van de regels op zinsvorming en de vorming van complexe zinnen. De recensent merkt op: 'Blijkbaar is de uiting dan toch niet in alle gevallen de ideale eenheid in de taalgebruiksgrammatica'. Het is een feit dat een belangrijk deel van de uitingen, zeker in geschreven taal, de zinsvorm heeft. Ik ga op pagina 348 in op het belang van de zinsvorm als (mogelijk) de belangrijkste eenheid in taal. Dat neemt niet weg dat het begrip *uiting* relevant is als samenvattende term voor alle soorten taaleenheden in gesproken en geschreven tekst. Veel uitingen hebben de zinsvorm of zijn complexe zinnen.

Voor het begrip 'neutrale zinsvorm' verwijs ik naar p. 68 van mijn boek. Ik gebruik dat begrip om duidelijk te maken dat willekeurig welke zinsvorm zijn concrete vorm krijgt doordat hij vanuit een theoretisch grondmodel is aangepast aan de eisen van context, situatie en interactie. Het is nodig een *ijkpunt* te hebben om door middel van vergelijking de concrete eigenschappen van zinsvormen vast te stellen. De zogenaamde 'neutrale zinsvorm' bestaat bij de gratie van de afspraak met (bijvoorbeeld) de leerlingen die geacht worden de uiting tegen de achtergrond van de context of situatie te begrijpen. Ze moeten inzien dat de oefenzinnen die in schoolboekjes staan, onmogelijk kunnen worden begrepen als ze niet zijn ingebed in hun natuurlijke omgeving: het gesprek of de tekst.

Ik ben er dus niet erg gelukkig mee dat in mijn tweeledige analyse van zinsvormen diepte- en oppervlaktestructuur wordt gezien. Dat is vloeken met het functionele uitgangspunt. De TGG-idee past ook niet bij het boek: er is nergens sprake van de gedachte aan prioriteit van abstracte systeemkennis boven de kennis die af te leiden is uit het taalgebruik.

De kritiek op mijn benadering, zoals blijkt uit het gemis aan aandacht voor de klankleer, de morfologie en uit de conclusie in de tweede alinea op Web 94, lijkt te zijn gebaseerd op de traditionele indeling van de taalkundige disciplines in vier onderzoeksgebieden: de fonologie, de morfologie, de semantiek en de syntaxis. De syntaxis en de morfologie zijn de onderzoeksgebieden die het nauwst verbonden zijn met de traditionele (school)grammatica en in verband met het spellingsonderwijs is dat de combinatie van fonologie, morfologie en syntaxis.

Mijn benadering heeft tot doel in het taalonderwijs de breuk die op het moment lijkt te bestaan tussen taalkunde en taalvaardigheid te overbruggen door aandacht te besteden aan de taalkennis die voorwaarde is voor de taalbeheersing. Ik vul daarin de benadering aan van Hulshof en Hendrix. De verwijzing naar de lezing die Ton Hendrix voor het LVVN hield in november 2001 (zie ook Hendrix en Hulshof in *Levende Talen* 537) kan worden gecompleteerd met recente gegevens. Onlangs bracht professor Hulshof beide taalkundige benaderingen met elkaar in verband in zijn inaugurele rede in Leiden op 22 oktober onder de titel: *Vormen van taalkennis. Over grammatica, taalbeschouwing en taalkundige vorming in het onderwijs Nederlands*.

Ik ga niet uit van de gebruikelijke indeling in de vier wetenschappelijk disciplines, maar zoek naar de mogelijkheden die deze taalkundige en andere disciplines bieden om een taaltheoretische verantwoording te vinden voor een grammatica die de *verbindende schakel* kan zijn tussen taalkunde en taalvaardigheid. Taalkunde moet in de vorm van taalbeschouwing opnieuw een rol gaan spelen in het taalonderwijs. In de eerste plaats in het taalonderwijs op lerarenopleidingen, maar daarvan afgeleid, ook in het voortgezet onderwijs.

In de recensie wordt terecht opgemerkt dat de taalgebruiksgrammatica allereerst een conceptuele constructie is. Leraren moeten zich bewust zijn van de *samenhangen* tussen de onderdelen van taalkennis en van taalbeschouwing als conceptuele activiteit. Daarvan zal een didactisch uitgewerkte taalgebruiksgrammatica moeten worden afgeleid, die op te vatten zal zijn als de uitbreiding van de essentie van de traditionele grammatica met die aspecten van taalkennis en taalgebruiksvaardigheid (taalbeschouwing) die recente ontwikkelingen in het brede scala van taalwetenschap en taalonderwijs te bieden hebben. Dat ik mij beroep op Den Hertog volgt uit

het doel van mijn boek: een taaltheoretisch kader te bieden voor zo'n vernieuwing van het grammaticaonderwijs. De taalgebruiksgrammatica is *de voorstelling* ten behoeve van het taalonderwijs van de kennis en vaardigheden die functioneren in de taalbeheersing van mensen.

Ik hoop dat ik door in te gaan op punten van kritiek in de bespreking van mijn dissertatie een bijdrage heb geleverd aan het verhelderen van passages die wellicht niet meteen duidelijk waren.

Een laatste reactie betreft de opmerking over hoofdstuk acht dat over het werk van Van Calcar gaat. Het is juist dat het hoofdstuk feitelijk buiten het boek valt. Ook professor Janssen, mijn tweede promotor, heeft ervoor gepleit dat hoofdstuk weg te laten, omdat het niets toevoegt aan het boek. Toch heb ik dat hoofdstuk willen opnemen en wel om twee redenen. In de eerste plaats omdat Wim van Calcar net als ik vanaf 1972 docent was aan een tweede-graadslerarenopleiding en net als ik voortdurend bezig is geweest met taalkunde en taalbeschouwing. Hij heeft, anders dan ik, met zijn artikelen luidruchtig aan de weg getimmerd. Dat mijn conclusie over zijn werk uiteindelijk negatief is, doet niet af aan mijn respect voor zijn niet aflatende ijver om taalkunde te handhaven in het steeds meer op vaardigheden gerichte taalonderwijs. Een tweede reden is dat het mij wenselijk leek aandacht aan het werk van Van Calcar te besteden, omdat zijn werk niet eerder integraal is beoordeeld.

Ik hoop dat mijn weerwoord het beoogde effect heeft: het begrip voor de tekst vergroten en enkele misverstanden uit de wereld helpen. Ik hoop van harte dat het boek inderdaad een bijdrage zal blijken te zijn aan het broodnodige herstel van taalkundige invloed op het taalonderwijs.

Eva M. Tol-Verkuyt

Dupliek

Laat ik beginnen met te constateren dat Tol en ik het op één punt met elkaar eens zijn: de taalkunde moet opnieuw een rol gaan spelen in het voortgezet onderwijs. De vraag is of het voor die doelstelling noodzakelijk is het taalkundeonderwijs op de lerarenopleiding op een nogal ingrijpende manier te veranderen. Een dergelijke ingrijpende verandering is niet gewenst, zoals ik in mijn recensie uiteen heb gezet. Het voordeel van de keuze voor een taalgebruiksgrammatica is naar mijn mening door Tol niet overtuigend aangetoond, noch in haar dissertatie noch in haar uitgebreide weerwoord. Daarbij vind ik het jammer dat zij niet ingaat op mijn stelling dat een leraar met een degelijke kennis van de traditionele taalkunde, heel goed in staat is op didactisch verantwoorde wijze aan taalbeschouwing te doen in het voortgezet onderwijs.

Concluderend: we hebben het hier niet over een taalkundig, maar over een didactisch probleem. Wie voor de oplossing van een didactisch probleem een complete traditie wil loslaten moet zich nog eens twee keer bedenken.

Jan Kleinepiper

Discussie gesloten (redactie).